

De plaats van de grote zaal in het Oost-Indisch Huis te Amsterdam: Wat zegt het gebouw nu zelf ?

J. J. Jehee

Met rode oortjes en kromme tenen heb ik de pennenstrijd gevolgd over de plaats van de grote zaal van het Oost-Indisch Huis te Amsterdam, die in de afleveringen 3 en 6 van het *Bulletin KNOB* van 2001 is gevoerd door de heren Mattie en Van Soestbergen enerzijds en Meischke en Zantkuijl anderzijds. Het gebouw was al in 1928 een discussie waard tussen J.C. Overvoorde en E. Neurdenburg, afgedrukt in het *Oudheidkundig Jaarboek*.¹ Drie decennia later, in 1958, verscheen er in het Bulletin opnieuw een artikel over dit complex, van de hand van R. Meischke.

Wat ons bij lezing van de twee recent gepubliceerde artikelen het meest verwonderde, was dat het meningsverschil uitliep in sec een discussie over de interpretatie van twee afbeeldingen van het complex, namelijk een interieurafbeelding van Simon Fokke uit 1771 en een vogelvluchtperspectief van Van Meurs uit 1663. Het is de beide opponentenduo's schijnbaar ontgaan, dat het complex in 1978 door Bart van Kasteel en J. Schipper voor de zoveelste keer is verbouwd. Vrijwel alle muren en vloeren zijn toen gestript, zodat het gebouw tijdelijk veranderde in een voor onderzoek uniek 'bouwhistorisch archief'. Deze documentaire gegevens zijn destijds door mij vastgelegd in een rapport, voorzien van foto's en opmetingstekeningen. Het is treurig te moeten constateren dat deze niet geraadpleegde gegevens al die tijd in het archief van de RDMZ in te zien waren en van nut hadden kunnen zijn voor onlangs opgelaaide schriftelijke discussie. "Een gebouw is kennelijk pas goed gedocumenteerd, indien het gepubliceerd is".

De bevindingen op basis van het bouwhistorisch rapport van januari 1978 kunnen opheldering verschaffen omtrent de bouwgeschiedenis van het complex en in het bijzonder over de plaatsing van de zaal.

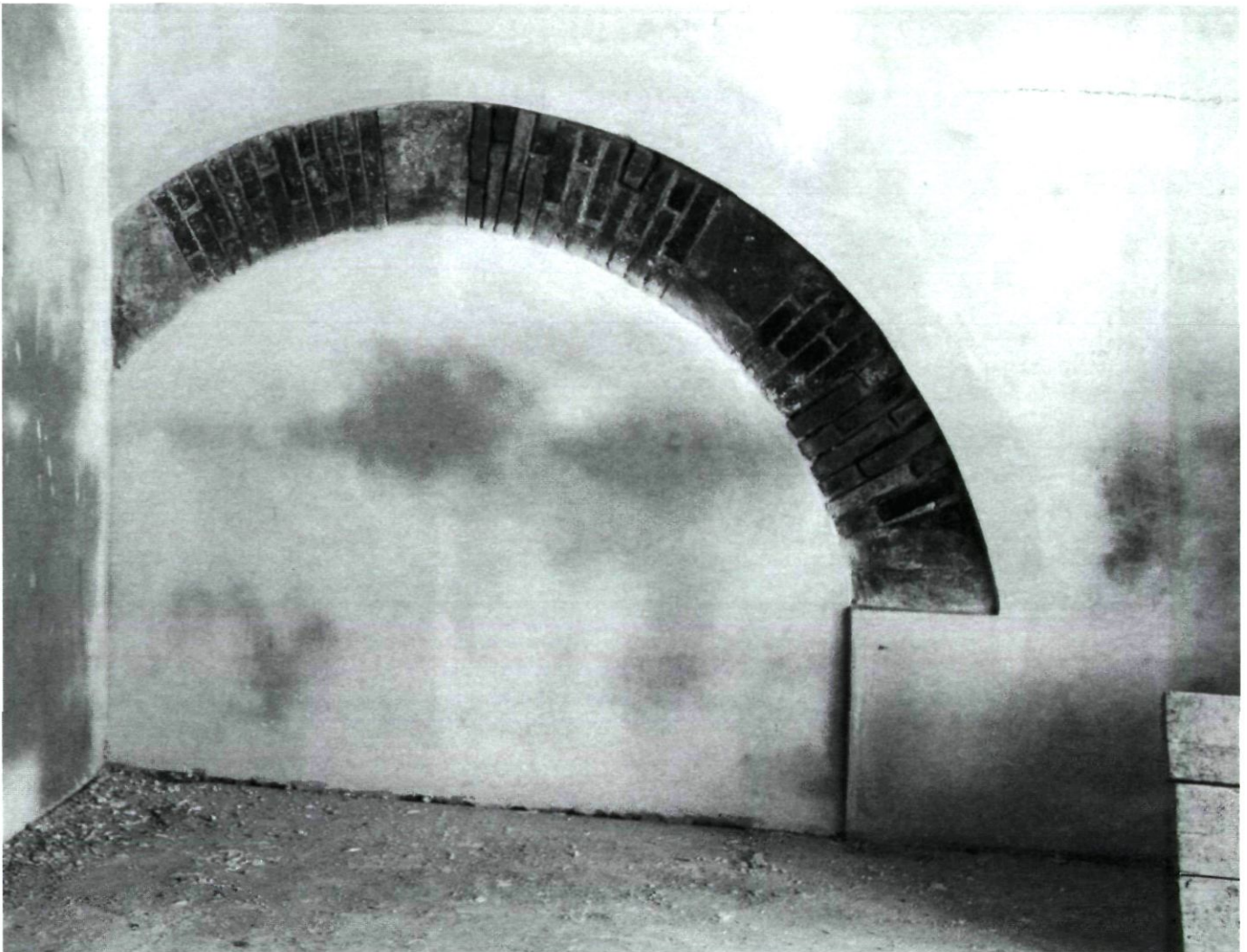
Het Bushuis van 1551 - 1555

Alle auteurs van de hier voor genoemde artikelen van zowel 1928 en later zijn er allen vanuit gegaan dat het Bushuis in 1890 door Peeters geheel werd afgebroken. Uit vondsten, gedaan tijdens de restauratie van 1978, bleek dat dit zeker niet gold voor een gedeelte van de voormalige westgevel. Ter plaatse van de aanbouw van de zuidelijke vleugel van 1606 kwamen namelijk restanten van vensteropeningen te voorschijn die toen zijn dichtgezet. Deze restanten bestonden uit bakstenen rondbogen met natuurstenen blokjes (afb. 1 en 2).

Afb. 1. Amsterdam, het v.m. Oost-Indisch huis, Oude Hoogstraat 24. Restanten van de vensters van het v.m. Bushuis (foto G. Dukker RDMZ 1978).

Zoals bekend werd er in 1606 voor de toen pas opgerichte VOC tegen het Bushuis een tweebeukige nieuwe zuidelijke vleugel gebouwd met daaraan vast een westelijke vleugel van drie vensters breed. Deze gebouwen bestonden uit een kelder, begane grond, verdieping en een zolder. De plafonds van de twee kelders van deze zuidelijke vleugel waren ongelijk van constructie. Het voorste gedeelte, aan de zijde van de binnenplaats, had stenen gewelven; het achterste gedeelte heeft waarschijnlijk een houten zoldering gehad. Opvallend zijn de fraaie, verschillend bewerkte zandstenen kolommen. De kelders waren oorspronkelijk alleen toegankelijk vanaf de binnenplaats via de westelijke aanbouw.

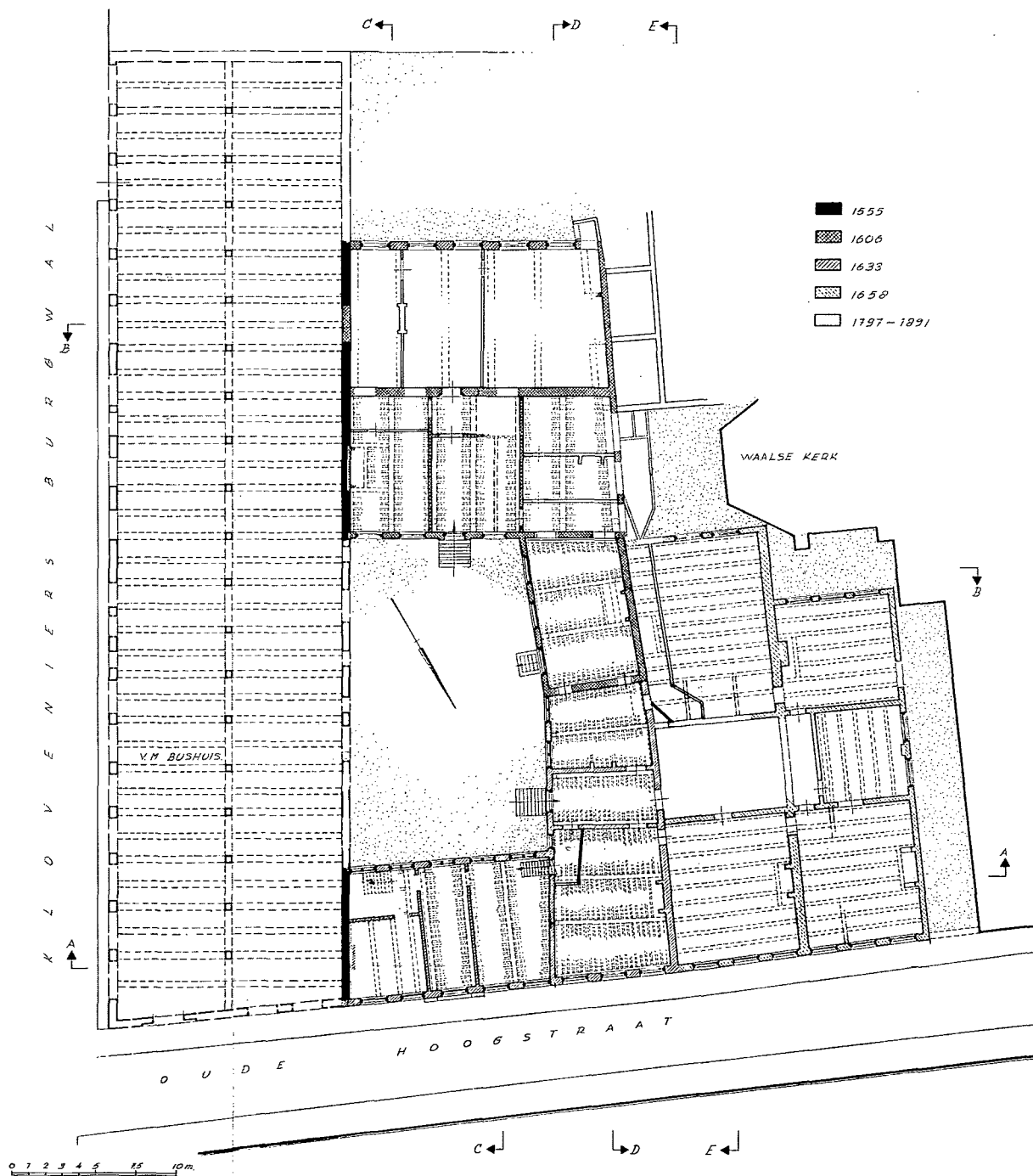

Afb. 2. Amsterdam, het v.m. Oost-Indisch huis, Oude Hoogstraat 24. De bogen van de vensters van het v.m. Bushuis zijn tijdens de restauratie in 1978 in het zicht gelaten (foto G. Dukker RDMZ 1978).

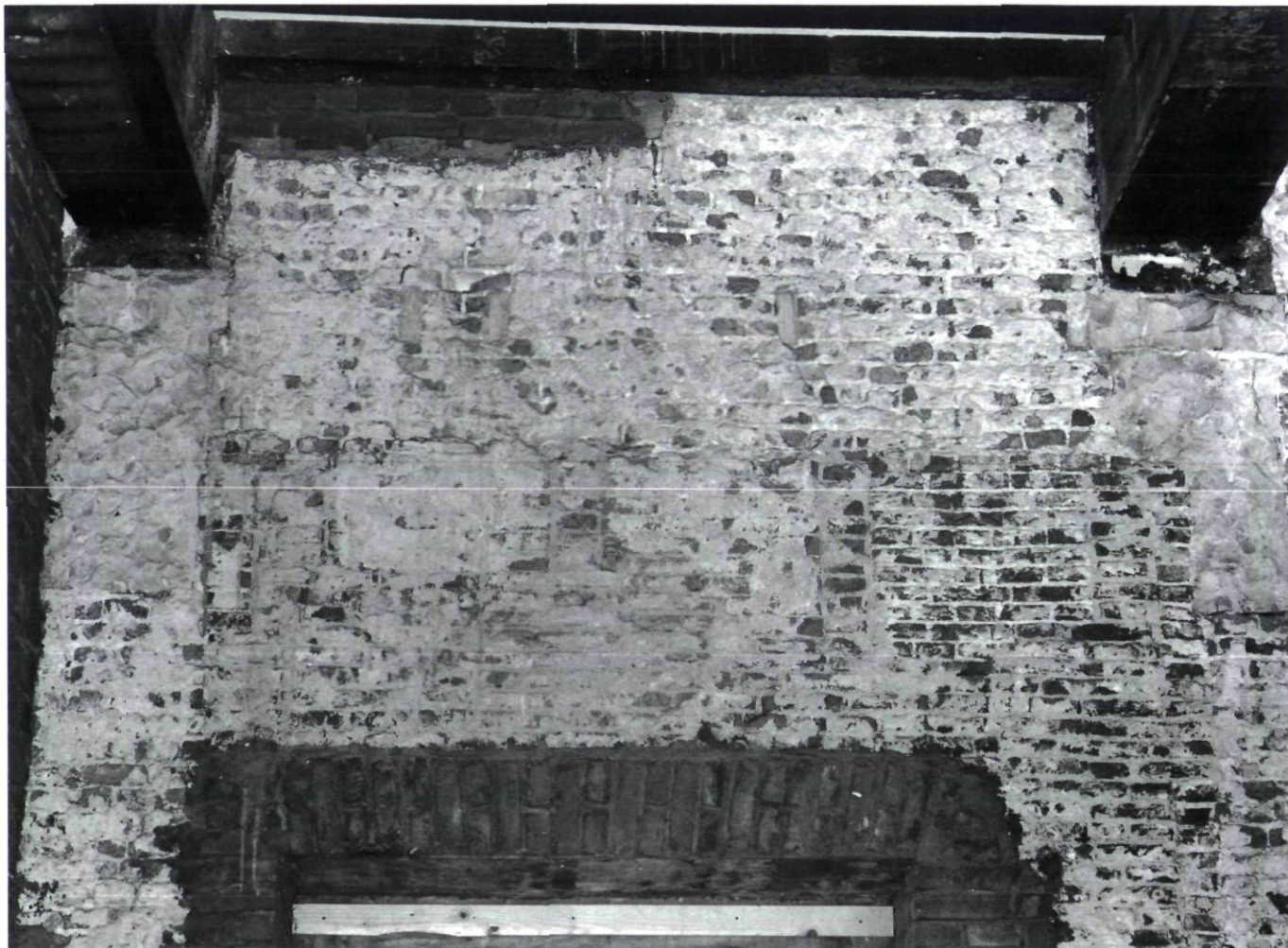
De ruimte op de begane grond (afb. 3) van het voorste gedeelte aan de zijde van de binnenplaats van de zuidelijke vleugel wordt door een eiken moer- en kinderbintenbalklaag in zes vakken verdeeld. Tegen de west- en de oostmuur bevinden zich strijkbanken. De belangrijkste vondst in dit gedeelte bestond echter uit de restanten van enorme zandstenen consoles van ca. 55 x 41 cm die zich met houten sleutelstukken in afgehakte staat aftekenden in de muren onder de moerbalken (afb. 4 en 5). De ruimte liet zich verder verdelen in drie vertrekken van elk twee balkvakken breed. Het middelste vertrek met de voordeur aan de binnenplaats bestond vroeger uit een portaal met trappenhuis, waarvan alleen nog de sporen van een raveling restte. De spiltrap is alleen nog op de zolder in originele staat aanwezig. In het middenvertrek bevond zich tevens de doorgang naar de achterste ruimte. Deze later dichtgezette toegang heeft vroeger een stenen tweelicht als bovenlicht gehad. Het vertrek ernaast, dat grens-

de aan het Bushuis was vroeger voorzien van een vloer bestaande uit wit- en zwart- marmere tegels die gelegd waren in een ruitpatroon. In dit vertrek tegen de muur van het voormalige Bushuis tekende zich een schouw af die ca. 267 cm breed en 210 cm hoog was (afb. 6). Het vertrek aan de andere zijde van het voormalige trappenhuis stond door middel van een doorgang met eveneens een stenen bovenlicht in verbinding met de westelijke vleugel. Oude bouwsporen waren daar door latere verbouwingen teniet gedaan.

Het achterste vertrek van de zuidvleugel was hoofdzakelijk al in 1890 bouwkundig 'goed aangepakt'. De balken waren gemaakt van ijzeren profielen met daarboven een betonnen vloer ter vervanging van een houten balklaag. Het huidige hoogteverschil tussen de voorste ruimte aan de kant van de binnenplaats en de hogere achterruimte is er blijkens een opmeting uit ca. 1811 altijd geweest (afb. 7). Hier waren onder de voormalige balken geen sporen aanwezig van stenen

Afb. 3. Amsterdam, het v.m. Oost-Indisch huis, Oude Hoogstraat 24. Plattegrond van de begane grond. Proeve van een reconstructie van de bestaande toestand in 1890 naar opmeting van het architectenbureau Bart van Kasteel en J. Schipper in 1975 en tekeningen van C.H. Peeters in 1890 (tekening J.J. Jehee 1978).

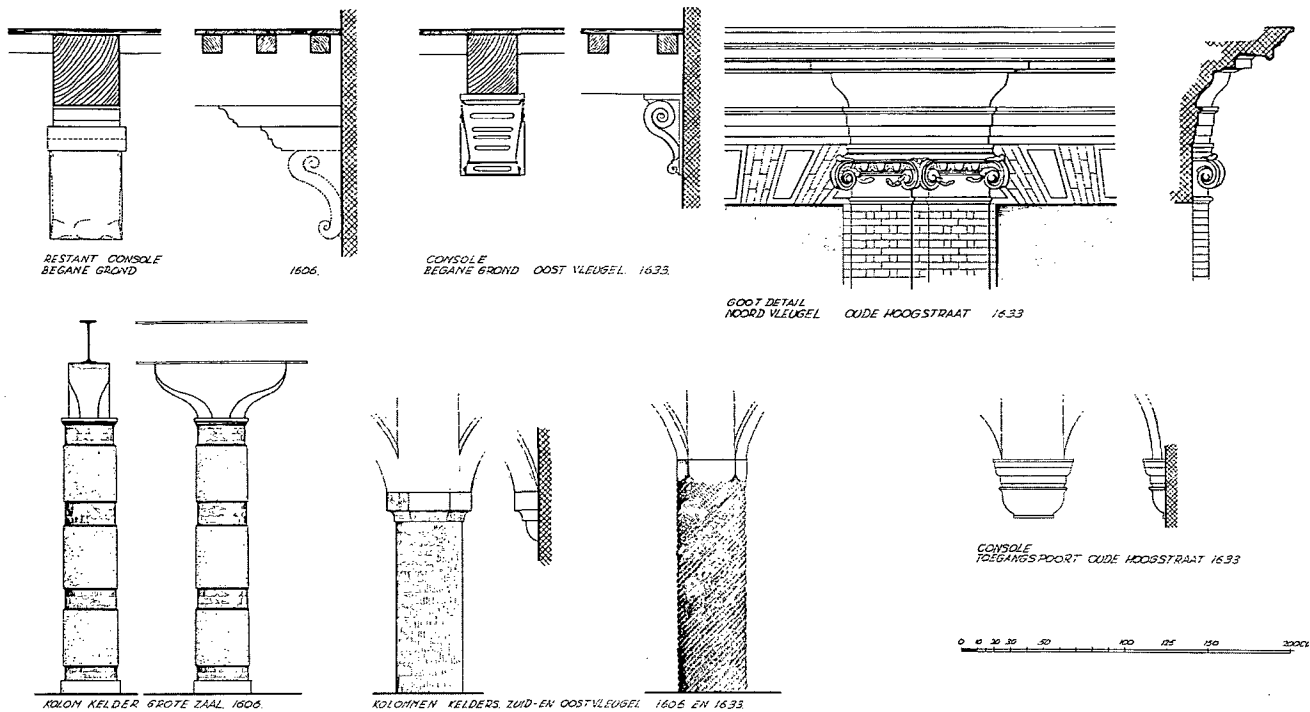
Afb. 4. Amsterdam, het v.m. Oost-Indisch huis, Oude Hoogstraat 24. Restanten van de zandstenen consoles op de begane grond van de zuidvleugel tegenover de vensters aan de binnenplaats. Tevens ziet men het dichtgemetselde tweelicht van de doorgang naar het achterste gedeelte (foto G. Dukker RDMZ 1978).

consoles. Wel is er in deze ruimte, blijkens restanten tegen de westmuur, een grote stookplaats geweest (afb. 8). Bouwsporen van een venster van het vroegere Bushuis tekenden zich af aan de oostmuur van deze ruimte (afb. 1,2 en 6).

De verdieping van de zuidvleugel heeft eveneens een tweebeukige opzet. Zowel de ruimte aan de zijde van de binnenplaats als die daarachter hebben een uit 13 vakken bestaande, eenvoudige grenenhouten balklaag. De balken zijn voorzien van eenvoudige houten consoles. De drie-deling van de voorste ruimte is, blijkens verfsporen op de balklaag, gelijk aan die van de begane grond. Ook hier verschaft de aanwezigheid van een trapaveling ons informatie omtrent de voormalige spiltrap. In de balklagen zijn ook nog balkravelingen te zien van oude rookkanalen. In de voorste ruimte bevindt deze raveling zich tegen het voormalige Bushuis en in de achterraimte zit de raveling tegen de westmuur. Ook op het verdiepingsniveau waren restanten te zien van vensters van het Bushuis (afb. 1,2 en 6).

Op de zolder worden de beide gedeelten van de zuidvleugel door één grote mansardekap overspannen. De kap bestaat uit elf eiken spanten die de ruimte, net als op de verdieping, in dertien vakken verdelen. In het midden worden de spanten ondersteund door een onderslagbalk die rust op vier stijlen. Ter plaatse van de geveltop aan de zijde van de binnenplaats en bij de aansluiting met de westelijke vleugel zien we in plaats van schuine spantbenen rechte stijlen. Hiervan waren er nog enkele over (afb. 9). Van een steekkap aan de zuidzijde, zoals die getekend is op een afbeelding van Van Meurs in 1663, is echter niets gevonden. Op één plaats waren in de vorm van dikkere kasporen nog restanten te zien van een rookkanaal en wel boven de achterste ruimte aan de westzijde. Op de zolder is voorts nog de originele trap te zien die op de beide onder liggende niveau's is verdwenen.

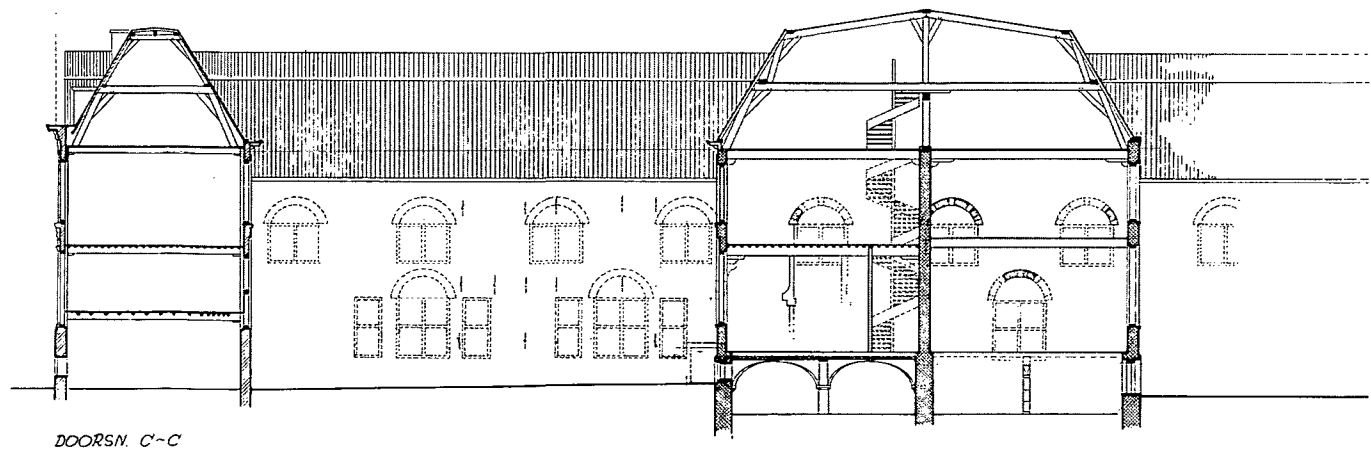
Het is in dit verband niet nodig verder in te gaan op de andere waarnemingen en vondsten die in het bouwhistorische rap-

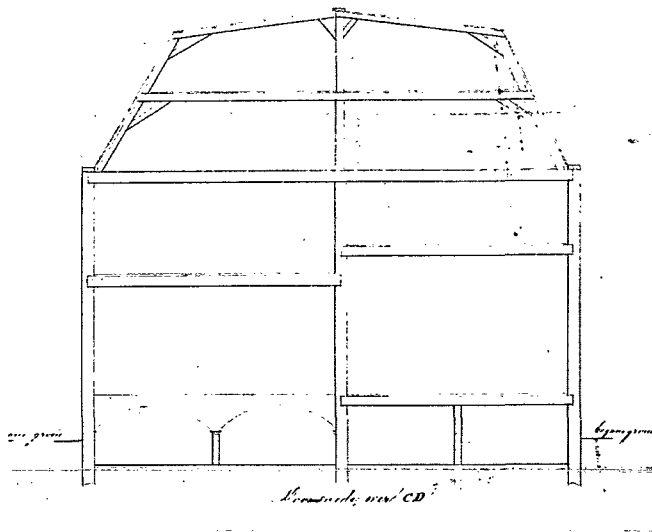
Afb. 5. Amsterdam, het v.m. Oost-Indisch huis, Oude Hoogstraat 24. Opmeting van enige details waaronder het restant van een der grote consoles op de begane grond van de zuidvleugel (tekening J.J. Jehee in 1978).

port beschreven zijn, maar het is wel van belang te vermelden, dat de thans nog aanwezige stenen consoles in de westvleugel kleiner van afmeting waren en waarschijnlijk ook eenvoudiger van uitvoering waren dan de afgehakte consoles in de voorste vertrek van de zuidelijke vleugel (afb.10).

Tot zover de bevindingen uit het bouwhistorisch rapport 1978. De allereerste vraag die zich na het lezen van de hiervoor genoemde artikelen en replieken voor doet is: wanneer wordt er voor het eerst gebruik gemaakt van het woord 'zaal'?

Afb. 6. Amsterdam, het v.m. Oost-Indisch huis, Oude Hoogstraat 24. Dwarsdoorsnede van het poortgebouw aan de Oude Hoogstraat en van de zuidvleugel gezien in oostelijke richting naar het v.m. Bushuis. Proeve van een reconstructie van de bestaande toestand in 1890 naar opmeting van het architectenbureau Bart van Kasteel en J. Schipper in 1975 en tekeningen van C.H. Peeters in 1890 (tekening J.J. Jehee 1978).

Afb. 7. Negentiende-eeuwse opmetingstekening van de zuidvleugel als onderdeel van een serie met als onderschrift: 'Tekening van de Gebouwen O:1 Binnenhuis staande op de hoek van de Hoogstraat en Kloveniers Burgwal te Amsterdam'. Men ziet duidelijk de hoogteverschillen van de voorruimte en de achterruimte van de zuidvleugel.

Overvoorde heeft het, in 1928 in het *Oudheidkundig Jaarboek*, over Resolutiën der Kamer van 16 Februari 1660, en noemt daarbij als plaats van handeling: "De Sael, daerinne de vergaadering gehouden sal werden..."

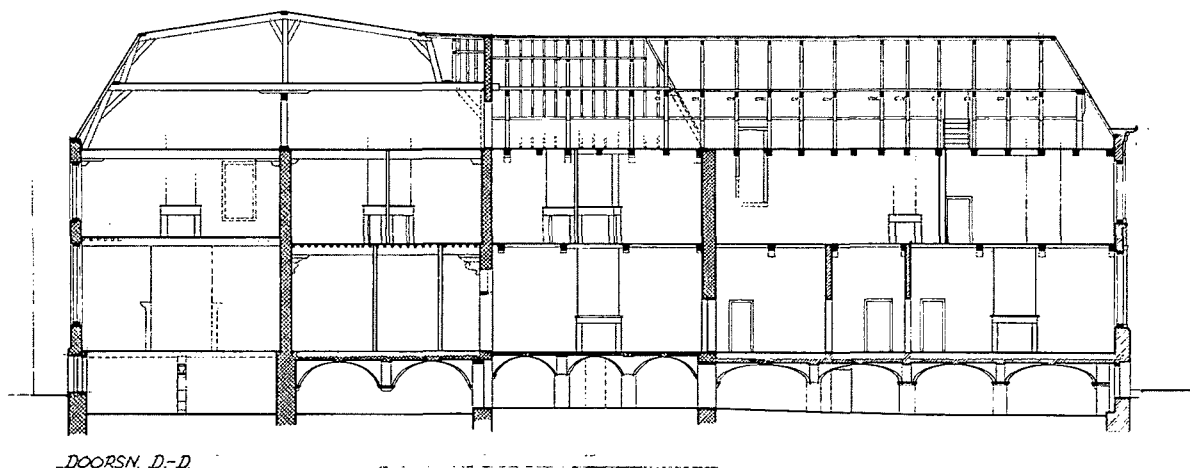
Meischke gebruikt in zijn artikel van 1958 in *Bulletin KNOB* voor het eerst zelfs de term 'grote zaal' waarmee hij in functionele zin dezelfde ruimte bedoelt. De term is door het toegevoegde adjectief 'groot' nadien een eigen leven gaan lei-

den. Een van de gevolgen daarvan was dat 'de zaal' recentelijk werd gesitueerd en gereconstrueerd in de grootste en hoogste ruimte.

De tweede en belangrijkste vraag is in welk vertrek van de zuidelijke vleugel van het complex heeft in 1768 de 'zittingneming' van stadhouder Prins Willem de Vijfde plaats gevonden, die door Simon Fokke in 1771 is vereeuwigd (zie afb. *Bulletin KNOB* 2001, Nr 3, p. 93). Is dit wel dezelfde zaal die Overvoorde bedoelt met 'De Sael' en Meischke met de 'grote zaal'? Kan het niet een ander vertrek geweest zijn? Het onderschrift van de tekening van Simon Fokke verschaft ons daaromtrent geen duidelijkheid. Wel zien we op deze afbeelding twee vensters aan de linkerzijde.

Uitgaande van de bovenstaande bouwhistorische bevindingen van 1978 kan de afbeelding van Simon Fokke zeker geen betrekking hebben gehad op het vertrek dat gelegen is op de verdieping aan de zijde van de binnenplaats, zoals Overvoorde beweert in 1928 en dat door Mattie en Soestbergen wordt bevestigd. Er is dáár namelijk nooit een stookplaats geweest, althans de muur van het v.m. Bushuis vertoonde geen bouwsporen daarvan. Tijdens het bouwhistorisch onderzoek is verder vast komen te staan, dat er zich in dat vertrek, zoals Fokke laat zien, ook geen moer- en kinderbalken met rijke stenen consoles bevonden, maar een enkelvoudige, nog originele balklaag met eenvoudige houten consoles. Deze balklaag correspondeert overigens ook met de plaatsing van de nog originele eiken spantbenen van de kap, zoals Meischke in zijn repliek reeds beweerde.

Blijkens hetzelfde onderzoek komt de ruimte, die Meischke in zijn artikel in het *Bulletin KNOB* van 1958 suggereert en die hij in zijn repliek verdedigt, namelijk achter op de begane

Afb. 8. Amsterdam, het v.m. Oost-Indisch huis, Oude Hoogstraat 24. Dwarsdoorsnede in westelijke richting over de zuidvleugel (links) en de lengte doorsnede over de west vleugel. Proeve van een reconstructie van de bestaande toestand in 1890 naar opmeting van het architectuurbureau Bart van Kasteel en J. Schipper in 1975 en tekeningen van C.H. Peeters in 1890 (tekening J.J. Jehée 1978).

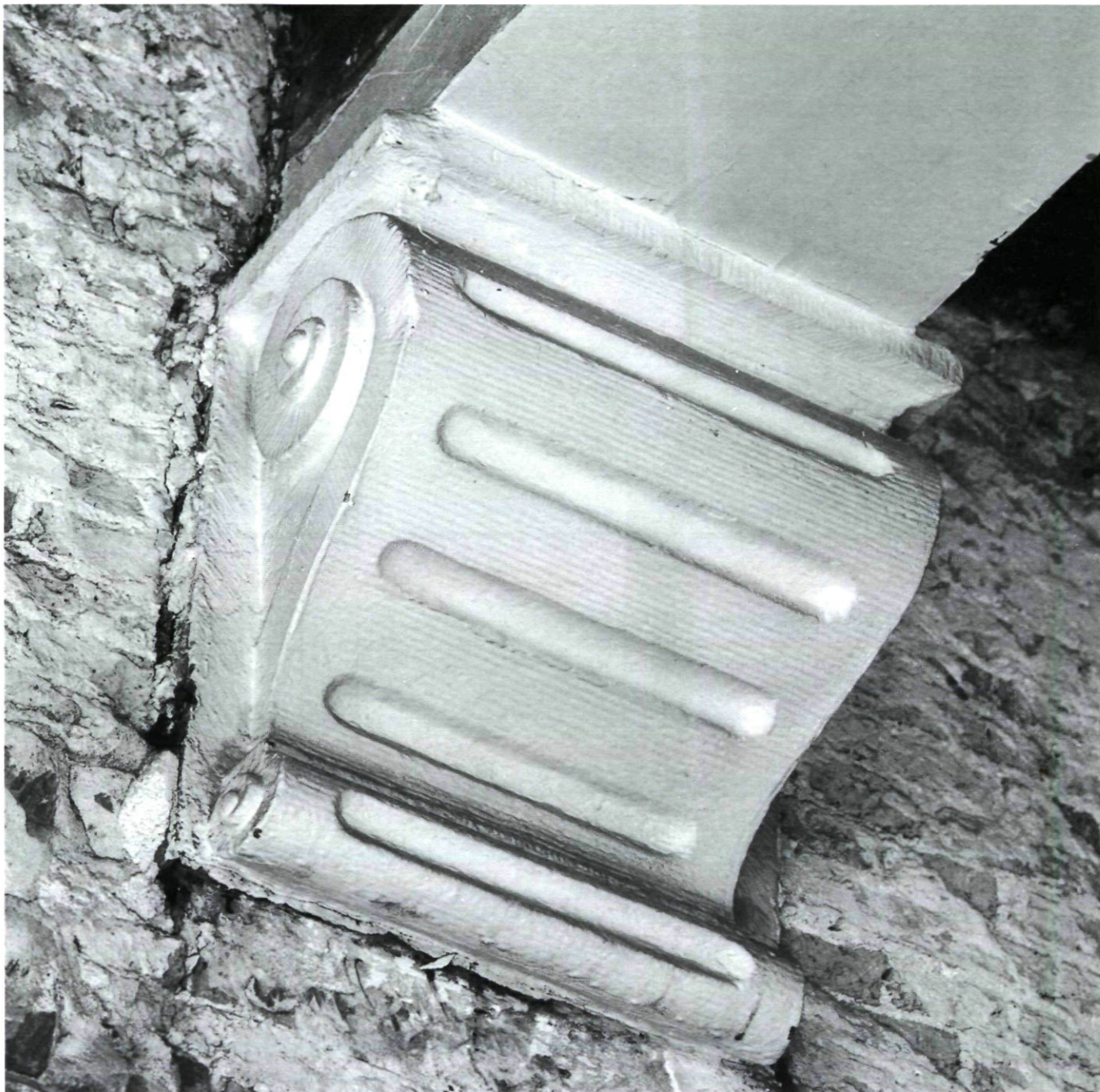

Afb. 9. Amsterdam, het v.m. Oost-Indisch huis, Oude Hoogstraat 24. Een gedeelte van de kapconstructie van de zuidvleugel met de muurstijlen van de topgevel aan de binnenplaats (foto G. Dukker RDMZ 1978).

grond van de zuidvleugel, waar de zaal recent is gereconstrueerd, ook niet in aanmerking, omdat daar geen sporen zijn aangetroffen van grote stenen consoles. Ons inziens lijkt het onwaarschijnlijk dat in 1890, indien er stenen consoles geweest waren, deze geheel zouden zijn uitgehakt, terwijl ze in de ruimte ernaast slechts zijn afgehakt. Het kan wel zo zijn, dat deze achterruimte een representatieve functie heeft gehad, omdat die, gezien de opmeting uit ca 1811, altijd hoger is geweest dan de ruimte aan de binnenplaats (afb. 7). Bovendien zijn blijkens het bouwhistorisch onderzoek tegen de westelijke muur, waar alle auteurs op de prent van Van Meurs terecht geen rookkanaal kunnen vinden, wel restanten gevonden van een grote schouw (afb. 8) en op zolder zwaardere kapsporen. Blijkbaar was de stookplaats ten tijde van het vervaardigen van de prent van Van Meurs in 1663 al buiten gebruik geraakt. Maar indien Simon Fokke voor zijn tekening deze ruimte als locatie van de zaal bedoeld zou hebben, zou hij waarschijnlijk meer dan twee vensters getekend hebben en zou hij de tafel niet zo benauwd overdwars tegen de schouw gezet hebben.

Conclusie

De ruimte die Simon Fokke heeft getekend moet volgens mij gelegen hebben op de begane grond in het oostelijk vertrek tussen het trappenhuis en het voormalige Bushuis aan de zijde van de binnenplaats. Deze ruimte was twee balkvakken breed en had twee vensters aan de binnenplaats. De grote consoles met de stookplaats tegen het bushuis zijn als restanten in 1978 teruggevonden en ingemeten (afb. 6). De hoogte van de opgemeten boezembalk van circa 200 cm is volgens mij gerelateerd aan een stookplaats van 1606 en de latere schouw die op de prent van Simon Fokke is aangegeven. De tekenaar stond, om het bewuste vertrek zo groot mogelijk te doen lijken, als het ware in de middenruimte bij de trap. Daniël Marot doet eigenlijk precies hetzelfde bij zijn beroemde prent van de Trêveszaal tijdens de audiëntie van het Russische gezantschap op 5 oktober 1697, wanneer hij bij wijze van spreken in de Hofvijver staat en door de vensters naar binnen kijkt.

Afb. 10. Amsterdam, het v.m. Oost-Indisch huis Oude Hoogstraat 24. Console in de in 1633 verlengde westvleugel (foto G. Dukker RDMZ 1978).

De enige vraag die nog over blijft is: bevindt het gezelschap van Simon Fokke zich in de bewuste 'zaal' waar de discussie over ging, of wordt hier een ander soort vertrek in het gebouw bedoeld? Te denken valt aan een soort ontvangtkamer. Onverlet blijft evenwel, dat de achterraimte op de begane grond vanwege de grotere hoogte, in vergelijking met de rest van begane grond, de belangrijkste plaats heeft ingenomen in het toenmalige gebouw. Volgens Overvoorde moet er

ook sprake geweest zijn van een lokaal dat geschikt zou zijn voor het tentoonstellen van specerijen voor de jaarlijkse verkoping.

Noot

1. *Oudheidkundig Jaarboek* 1928, pp. 19 en 20.